

Репортажі з Карпатської України

Улас Самчук

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Андрій Жив'юк

«Сонце з заходу»: феномен Карпатської України в публіцистиці
Уласа Самчука

Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) за Сен-Жерменським мирним договором (10 вересня 1919 року) була приєднана до Чехословаччини. Договір передбачав надання для Підкарпатської Русі територіальної автономії, однак реалізацію цього пункту чехословацький уряд постійно відкладав. 29 травня 1938 року Русько- українська народна рада Ужгорода заявила категоричну вимогу щодо впровадження статусу автономії. Після Мюнхенської угоди (30 вересня 1938 року) та німецької окупації Судетської області Чехо-Словаччина була проголошена (10 жовтня того ж року) федерацією трьох народів: чехів, словаків і українців. Наступного дня чехословацький уряд офіційно надав автономію Карпатській Україні й визнав автономний уряд на чолі з Андрієм Бродієм (26 жовтня главою уряду став Августин Волошин). Це рішення підтвердили Національні збори Чехо-Словацької Республіки 22 листопада 1938 року.

Почалося становлення Карпато-Української держави, яке, перейшовши ряд етапів, закінчилося проголошенням її незалежності 15 березня 1939 року. Зауважимо, що між наданням Підкарпатській Русі автономії і затвердженням у парламенті цього рішення відбувся 2 листопада 1938 року Віденський арбітраж. На ньому міністри закордонних справ Німеччини та Італії ухвалили рішення про приєднання південної частини Словаччини і Підкарпатської Русі до Угорщини. Карпатська Україна втратила 1545 квадратних кілометрів території та 182 тис. населення, з нього понад 30 тис. українців, а також найбільші міста — Ужгород, Мукачеве та Берегове¹. Тому розбудова Карпато-Української держави відбувалася тільки на частині закарпатських земель, а її столицею став Хуст.

Виникнення автономної, а згодом незалежної Карпатської України стало результатом державно-територіальних змін в Європі у другій половині 1930-х років, пов'язаних насамперед із намаганням Німеччини демонтувати Версальську систему. Така оцінка буде закономірною, але неповною, тому що без певного рівня політичної культури населення краю, за відсутності відповідних громадсько-політичних чинників (національна преса, шкільництво, громадські організації, партії) досягнення власної державності не могло стати dokonаним фактом.

У 1919–1938 роках карпато-українці отримали більшу змогу господарської, культурної та політичної самореалізації, ніж мали будь-коли. По-перше, чеський уряд поділив між селянами маєтки угорських землевласників і вкладав у населені українцями території більше коштів, ніж вилучав. По-друге, на Закарпатті відбулися великі культурно-освітні зміни. Між 1914 та 1938 роками число початкових шкіл зросло з 525 до 851, а гімназій — із 3 до 11 (мова навчання — на власний вибір). Швидко зростали культурні товариства, театральні трупи та хори, часописи — «Русинь», «Українське слово», «Нова свобода» та ін., кооперативні установи, голосно заявили про себе українські письменники Василь Гренджа-Донський, Андрій Корабелеш, Олександр Маркуш та інші.

Дедалі відчутніший вплив українофілів засвідчило їхнє організаційне зростання. Вони заснували товариство «Просвіта», яке 1936 року нараховувало 14 філій і 233 читальні. Особливої популярності серед молоді набула організація українських скаутів «Пласт», що налічувала 3 тис. членів. Певний вплив на ситуацію в Карпатській Україні здійснювала українська культурно-політична еміграція, котра перебувала на території Чехо-Словаччини, зокрема через часопис підкарпатської молоді «Пробоем».

3 літа 1938 року значно збільшила свою присутність і поживила діяльність у Закарпатській Україні Організація українських

націоналістів. Це пояснювалось як тактичними настановами — компенсувати нестачу необхідних кадрів для розбудови майбутньої Карпато-Української держави, так і стратегічними планами організації, в яких цю державу бачили зародком соборної України, що мала постати в результаті державно-територіальних змін у Європі за сприяння чи лояльного ставлення Німеччини.

Характерною тут видається зустріч і розмова в Ужгороді наприкінці вересня 1938 року ветерана-активіста національно-визвольного руху на Закарпатті, письменника, професора Ужгородської гімназії, голови Крайової пластової старшини Підкарпатської Русі Володимира Бірчака 4 і посланця Проводу ОУН, письменника, керівника секції мистців, письменників і журналістів Культурної референтури ПУНу Уласа Самчука 5.

Варто зазначити, що Улас Самчук уважно спостерігав за подіями на Закарпатті в попередні роки, підтвердженням чого є річні комплекти газети «Українське слово», що виходила в Ужгороді, за 1936–1937 роки, які збереглись у його архіві 6. Майже щоліта Улас Самчук виїжджав на Підкарпаття — до Ясіні 7, Сваляви, Шаркаді, Голубиною 8 та інших місць. Так, літо 1932 і частково 1933 років він провів у Ясіні, де написав роман «Гори говорять!», у якому розповів про Гуцульську республіку 1918–1919 років 9. За свідченням Юрія Станинця, Улас Самчук «пройшов шляхами творення Гуцульської республіки», мешкаючи одне літо в сім'ї Климпушів 10. У липні 1933 року впродовж двох тижнів Улас Самчук жив у родині вчителя Василя Цокана у Голубиному 11. Тоді ж він, разом із Миколою Бутовичем, відвідував оселю о. Юрія Станинця у Салдобоші (нині Стеблівка) 12. Влітку 1938 року Улас Самчук зупинявся у о. Юрія Станинця в селі Вонігово 13. Саме звідти він прибув до Ужгорода 14.

Суть розмови між Уласом Самчуком і Володимиром Бірчаком у вересні 1938 року, зі слів останнього, зводилася до дискусії, чи можлива самостійна Карпато-Українська держава, навіть за підтримки такого зовнішнього союзника, як Німеччина. Володимир Бірчак заперечував цю можливість, апелюючи до того, що історичні, політичні, економічні, культурні передумови для виникнення такої держави ще не визріли. Не бачив він на Закарпатті й тієї соціальної верстви, яка могла б очолити державотворчий процес 15. Улас Самчук заперечив йому, вказавши на молодь як на головного соціального рушія державного будівництва, з чим Володимир Бірчак нібито погодився.

Зауважимо, що орієнтація на Німеччину як ґаранта державної незалежності Карпатської України залишалася незмінною навіть після Віденського арбітражу, хоча з обережності, через спекуляції навколо цього питання радянської і західної преси, українська сторона уникала офіційних чи публічних заяв із цього приводу. Одним з винятків була вітальна телеграма «Вождеві Великої Німеччини А. Гітлерові», ухвалена на зборах із нагоди заснування в Хусті 9 лютого 1939 року українсько-німецького культурного товариства. У ній, зокрема, йшлося: «Карпатська Україна завдячує свою волю видвигненню Вами права на самовизначення народів у Подунав'ї», як також була висловлювалена надія, що за культурною співпрацею настане співпраця господарська й політична 16. Додамо, що першим дипломатичним кроком уряду незалежної Карпатської України стала телеграма від 15 березня 1939 року прем'єр-міністра Августина Волошина до міністра закордонних справ Німеччини з проханням захисту від угорської агресії 17.

Однак іще 6 березня 1939 року Адольф Гітлер ухвалив рішення ліквідувати Чехо-Словаччину, окупувати Богемію і Моравію, дозволити незалежність Словацької держави й підштовхнути Угорщину до окупації Карпатської України. Коли йому нагадали,

що цей регіон збудив великі надії в українців, Адольф Гітлер, за словами Йоахіма фон Ріббентропа, обмежився тим, що відповів: «Це трагічно, але неминуче». Він спростував заяви, згідно з якими був нібито заангажований в українські справи: «Якщо я був би пов'язаний з українцями та їх політичними планами, то у Відні не проголошували б арбітражного рішення, яке зробило Закарпатську Україну нежиттєздатною» 18.

Такий стан був викликаний не наївністю чи недалекоглядністю українського політичного проводу, а радше умовами тієї жорсткої реальності, в якій він був поставлений за відсутності власної мілітарної сили. Німеччина у своєму прагненні перекроїти карту Європи об'єктивно сприяла державно-політичним зацікавленням народів, невдоволених системою версальського статус-кво. За свідченням радника управління міністерства закордонних справ Німеччини Кляйста, Адольф Гітлер мав «намір знову ввести українську карту в німецьку гру тоді, коли плани Німеччини на сході будуть на шляху до реалізації». Він думав, «що українці знову приєднаються до нас, оскільки в кожному випадку вони потребуватимуть німецької допомоги» 19.

Цю німецьку позицію усвідомлював і враховував Провід ОУН, вдаючись до широких та енергійних заходів, спрямованих на створення самостійної Карпато-Української держави. Улас Самчук у 1945 році в «Записках не політика» визнавав: «Для німців наша справа була дійсно тільки інтригою. Хай собі наші закордонні «приятелі» не думають, що українці самі того не розуміли. Але у світі все є певного роду інтригою... Ми були потопаючими, і коли нам у той час хтось підставляв бритву, як пояс рятунку, ми хватилися і того, бо краще попектись чи обтяти пальці, ніж втопитися зовсім» 20. Деякий час ПУН вичікував, спостерігаючи за розвитком подій у Європі: «Перше, що нас зацікавило, була справа чехословацька, бо там зарисовувались питання, які вже торкалися

нас безпосередньо» 21.

Сценарій дій для референтур був продуманий і детально намічений ПУН ще у 1937 році. Тепер його методично втілювали у життя, на заваді чому не стала навіть смерть у травні 1938 року лідера ОУН Євгена Коновальця.

Після того, як Прага 11 жовтня 1938 року надала Карпатській Україні статус автономії, тут розпочались інтенсивні державотворчі процеси. Віденський арбітраж вніс до них лише ту корективу, що центр ваги було перенесено з Ужгорода до Хуста. Саме туди зі середини листопада 1939 року почали прибувати українські діячі, близькі до Проводу ОУН, у тому числі Улас Самчук. У центрі Хуста придбано великий дім, який «мав бути приміщенням для культурного осередку за зарядом ПУН». Угоду щодо купівлі дому уклав представник Центральної управи Організації державного відродження України в Нью-Йорку Євген Скоцко, заплативши готівкою з визвольного фонду ОУН, яку передав йому у Відні Омелян Сенік-Грибівський. Першим мешканцем того дому став Улас Самчук, згодом до нього долучився Олег Кандиба-Ольжич 22.

Уся організаційна робота була спрямована на підготовку до виборів у Сойм Карпатської України, призначених на 12 лютого 1939 року. Для консолідації українських сил прем'єр-міністр Августин Волошин видав укази про розпуск з 23 грудня 1938 року в Карпатській Україні політичних партій і одночасне створення Українського національного об'єднання, яке очолив Федір Ревай 23.

Одним з осередків передвиборної культурно-освітньої і пропагандистсько-агітаційної роботи стала Українська мистецька громада (УМГ) «Говерля», що згуртувала представників місцевої та еміграційної мистецької еліти. Головою УМГ «Говерля» був Микола Чирський, секретарем Іван Патрус, до неї належали Олег Кандиба-Ольжич, Улас Самчук, Юрій Горліс-Горський, Василь Гренджа-Донський, Іван Рошко-Ірлявський, Михайло Михалевич та

інші. Громада започаткувала культурно-освітній лекторій, що систематично діяв у Хусті, а несистематично, у виїздах — на провінції, ознайомлювала населення краю з досягненнями українського фільмового мистецтва, організувала театр «Нова сцена», видавала місячник літератури й мистецтва «Говерля» (редактор Олег Ольжич) 24. Завданням «Говерлі» було «зосередити й об'єднати культурно-мистецьку працю всіх ділянок мистецтва та оживити культурно-мистецький рух у Карпатській Україні» під гаслом «мистецтво на службі нації» 25.

Лекторій «Говерлі» у Хусті діяв щовівторка у великій залі січового готелю «Корона». План виступів охоплював: 6 грудня 1938 року — Улас Самчук, Завдання сучасної української літератури; 13 грудня — М. Карбович (очевидно, Ярослав Стецько), На шляху визволення нації; 20 грудня — Олег Кандиба-Ольжич, Передісторія України; 27 грудня — Юрій Горліс-Горський, Молодь над Дніпром 26. У 1939 році виступи стали щодвотижневими: 24 січня — Анатоль Демо-Довгопільський, Танкова творчість на тлі нації та натури; 7 лютого — збірний виклад Уласа Самчука, Миколи Чирського, Михайла Михалевича, Мистецтво в пропаганді: роль мистецтва і пропаганди в СРСР (Михалевич), роль театрального мистецтва в пропаганді (Чирський), уміле використання мистецтва до цілей пропаганди у Третій Німеччині (Улас Самчук); 17 лютого — Олег Ольжич-Кандиба, Сучасна українська поезія 27; 28 лютого — Микола Кушніренко, Церква і національне відродження Карпатської України 28.

Перший відчит у лекторії «Говерлі» на тему «Завдання сучасної української літератури» виголосив, як писала «Нова Свобода», «відомий український прозаїк, автор відзначених нагородами перлин українського мистецтва «Марія», «Волинь», «Гори говорять!» Улас Самчук. Цей виклад «згромадив усю нашу інтелігенцію», як також «між чисельними слухачами було багато

українських селян з довколишніх сіл» 29.

Згодом із викладами «Завдання сучасної української літератури» та «Українська національна свідомість» Улас Самчук об'їздив усі більші осередки Карпатської України: Буштино, Копашне, Тячів, Великий Бичків, Рахів, Богдан, Ясіня, Драгово, Синевір, Волове, Севлюш, Королеве, Білки, Лози, Іршава. План поїздки охоплював 24 села та містечка. Населення всюди щиро вітало «нашого великого письменника, щерть переповнюючи викладові салі» 30. «На Закарпатті, — написав у споминах У. Самчук, — я об'їхав з промовами цілу країну, не минувши ні одного міста, містечка і навіть більших сіл» 31.

22 січня 1939 року Улас Самчук виголосив промову на академії мистецького товариства «Говерля» в Хусті, присвяченій річниці IV Універсалу Центральної Ради та підписання Акта злуки між УНР і ЗУНР. З огляду на ряд сформульованих положень її можна вважати програмовою щодо завдань і перспектив Карпато-Української держави, як їх бачила ОУН. Доповідач констатував національне пробудження в краї, сказавши, «що вже зайві слова: «підкарпатськії русини оставте глибокий сон». Ті слова стали архаїзмом не лише зовнішньо, але й своїм змістом. Народ уже встав і народ уже живе... Наша віра втілилась у той величавий маніфестаційний здвиг, що його ми всі бачили й всі пережили» 32. Улас Самчук сказав це не лише під враженням своїх «польових досліджень» з поїздок краєм, а й із огляду на демонстрації в Хусті 17 і 19 січня 1939 року та численні протести на провінції проти призначення генерала Льва Прхалі міністром внутрішніх справ уряду Карпатської України, яке здійснив празький уряд, прагнучи не втратити контроль над нею в переддень виборів до сойму. 20 січня генерал приїхав у Хуст, однак після розмови з прем'єр-міністром Августином Волошиним і з'ясування ситуації на місці, наступного дня відбув до чеської столиці.

Центральною у доповіді прозвучала теза про перспективи еволюції Карпато-Української державності. Перекидаючи місток до подій 1918–1919 років, Улас Самчук наголосив: «Тепер менше хочеться казати про Хуст, а більше якраз про ту єдину й справжню мету, що її нам 22 січень накреслив: свободу цілої великої України — її соборну державність. Бо ж наша справжня мета не Хуст, а Київ. Бо ж наша дійсна мета не Карпатська Україна, а та якраз, що родилась на площі св. Софії 22 січня 1919 року, та Україна Україн, в яку ми всі віримо й яку ісповідуємо» 33.

Після утворення УНО Улас Самчук обійняв у ньому посаду референта пропаганди, сам він писав, що в УНО виконував «функцію культурного референта» 34. Уся передвиборча агітація, яку вело об'єднання, базувалася на ідеологічних засадах інтегрального націоналізму. Населені пункти Закарпаття заповнили плакати з гаслами: «Січ нову правду несе — нація понад усе!», «Бог, Україна — Віра і Патріотизм», «Хто не з нами — той проти нас!», «Україна — українцям» та інші. Досить близькими, а то й тотожними виявилися програмові положення УНО 35 і ОУН 36.

Керівництво, за висловом Уласа Самчука, «короткою, але буревійною веремією» Карпатської України здійснювали зі «Січової гостинниці» Хуста, з кімнати число один («Одинка»), де розташовувався штаб Олега Кандиби-Ольжича. Він був «головною пружиною діяння націоналістичного сектора цих подій», «користувався беззастережним довір'ям і респектом всіх своїх співробітників і мав безпосередній, майже щоденний зв'язок з Головою Проводу полковником Мельником, який перебував у Відні». З Олегом Ольжичем контактували, крім членів Культурної референтури ПУН, Роман Шухевич («Щука»), Михайло Колодзінський («Гузар»), Зенон Коссака («Тарнавський»), Орест Чемеринський («Оршан»), Ярослав Барановський («Борис»), Ріко

Ярий («Карпат») та інші 37. В «Одинці» відбувалися наради, на яких обговорювались «всілякі витівки чехів», «безкінечні пограничні інциденти» з поляками та мадярами, «до того наші внутрішні кві про кво між урядом країни і проводом націоналістів, які мали чимало розбіжностей в поглядах на різні справи і які вимагали чимало дипломатичности, щоб втримати між ними рівновагу» 38. Постійним учасником нарад в «Одинці» був Улас Самчук, що засвідчує, зокрема, у спогадах Михайло Бажанський, розповідаючи про зустріч Олега Ольжича з генералом Віктором Курмановичем та Ярославом Барановським у «Січовій гостинниці» в Хусті наприкінці січня 1939 року 39.

Окремо потрібно виділити агітаційні статті Уласа Самчука в друкованому органі УНО — газеті «Нова Свобода», на чому наголошував Петро Стерчо, іменуючи Уласа Самчука «пресово-інформаційним референтом УНО» 40. Ця газета здобула велику популярність у краї: «Свобода» дійсно швидко розходить ся по всіх закутинах. Її носять уніформовані люди з блискучими гудзиками, навіть ті, що, мабуть, у життю своєму не мали в руках друкованого українського слова» 41. Тому можемо припустити, що публікації Уласа Самчука у «Новій Свободі» суттєвим чином вплинули на результати виборів 12 лютого 1939 року. За два дні до них УНО звернулася його словами до українців у всьому світі: «В ці чудові дні, що їх переживає наш народ, ми кожну хвилину зв'язані думкою з тим, що було, що є і що буде. Ми зв'язані з усім нашим народом на цілому світі, бо ми знаємо, що історія і наш народ зо своєї неймовірної висоти з острахом та радістю дивляться на нас. Не бійтеся, дорогі брати! Радійте разом із нами, бо ось перед нами день 12 лютого, що нас назве, що нас утвердить і нас зміцнить! Ми віримо, й ми працюємо. Ми знаємо, що на сторожі стоїте Ви. І коли одного разу покличе нас історія на свій великий суд, Ви, українці цілого світу, будете свідчити й своїм п'ятдесятмільйонним голосом

ствердите: народ України в Карпатах здав свій іспит. Хай живе Він вічно! Слава йому!» 42.

У виборах до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 року взяли участь з 284365 виборців 263202. З них 243557 (92,40%) проголосували за УНО і лише 19645 — проти. У Хусті УНО зібрало 87,50% голосів, у Воловому — 98,01%, Перечині — 97,53%, Великому Березному — 98,40%, Рахові — 96,00%, Іршаві — 96,06%, Тячеві — 95,09%, Сваляві — 92,52%, Севлюші — 93,36%, Середньому — 95,80%, Чинадієвому — 80,04% 43. «Те, що мало статися, — сталося, — написав Улас Самчук у «Новій Свободі» 17 лютого, підбиваючи підсумок виборам. — Тисячу років чекала наша земля цього прекрасного менту. Сон багатьох поколінь нашого народу сповнився. Нашого 12 лютого вже ніхто, ніколи не зітре з сторінок історії... Одначе, — підкреслював автор, — ми не думаємо спочивати на лаврах. Перша перемога не значить перемогу взагалі. Перед нами бій, і ми, всі рядовики великої армії народу, готові виступити, як один, у перші лінії туди, де чекає нас праця, відданість й самопожертва. Знаємо, що маємо між собою багато дезертирів, збаламучених чи запродааних. Знаємо, що наша влада має величезне завдання господарського, культурного та соціального порядку. Знаємо, що всі ті труднощі вимагають напруження всіх творчих сил нашої нації, й одночасно віримо, що народ, який себе віднайшов, себе усвідомив і себе ствердив, найде в собі силу та міць перебороти ті труднощі. Єдність, порядок і національна карність — ось імперативи, що поведуть наш народ від перемоги до перемоги, аж до тієї остаточної мети, що вже вписана огненними літерами в душах та серцях людей, що носять горде ім'я — Українець» 44.

...

Улас Самчук. Репортажі з Карпатської України — ознайомчий фрагмент

Далі — у повній книжці «Репортажі з Карпатської України».
nashaknyga.com.ua